

MOŻLIWOŚCI ROZWOJU KATOLICKIEJ INFRASTRUKTURY KOŚCIELNEJ W ELBLĄGU W LATACH 1945–1974 W ŚWIETLE DOKUMENTACJI ADMINISTRACJI WYZNANIOWEJ

Słowa kluczowe: polityka wyznaniowa, Polska Ludowa, Elbląg, województwo gdańskie, diecezja warmińska

Keywords: denominational policy, People's Poland, Elbląg, Gdańsk province, Diocese of Warmia

Schlüsselwörter: Religionspolitik, Volksrepublik Polen, Elbląg, Woiwodschaft Danzig, Ermland-Diözese

W konsekwencji II wojny światowej w miejsce niemieckiej ludności Elbląga (w większości wyznania ewangelickiego¹) napłynęli osadnicy (będący głównie katolikami) z różnych stron Polski, ekspatrianci z Kresów Wschodnich, a także repatrianci z Europy Zachodniej². Powojenne duszpasterstwo nowego elbląskiego społeczeństwa budowano, opierając się na istniejących przed wojną dwóch parafiach katolickich: św. Wojciecha i św. Mikołaja³. Świątynia parafialna tej drugiej została obrócona w ruinę wraz ze znaczną częścią miasta w trakcie wielodniowych walk w 1945 r.⁴ Pierwszą powojenną parafią, na której erygowanie rządcy diecezji dopiero w 1974 r. uzyskali zgodę władz, była parafia św. Jerzego⁵.

* Dr Andrzej Bohdan Krupa – Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8156-7698>; e-mail: abkrupa@wp.pl.

¹ W okresie międzywojennym w Elblągu mieszkało około 75% ewangelików; M. Andrzejewski, *Stosunki religijne*, w: *Historia Elbląga*, t. 4, (1918–1945), red. tenże, Gdańsk 2002, s. 115.

² W końcu 1947 r. już po wysiedleniu Niemców ludność Elbląga (blisko 33 tys. osób) była praktycznie jednolita narodowościowo; zob. R. Kukier, *Stosunki ludnościowe w Elblągu w latach 1945–1950*, „Rocznik Elbląski” (dalej: RE) 2(1963), s. 241–245.

³ M. Józefczyk, *Życie religijne*, w: *Historia Elbląga*, t. 4, s. 170–178; A. Szarnowski, *Tydzień Miłosierdzia na terenie diecezji warmińskiej od dnia 22.IV do 28.IV.46*, „Wiadomości Urzędowe Warmińskiej Diecezji” 3(1946), s. 20; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji warmińskiej 1951*, Olsztyn 1951, s. 52–55.

⁴ M. Golon, *Historia Elbląga*, t. 5, (1945–1975), cz. 1, *Historia polityczna i gospodarka Elbląga*, Gdańsk 2006, s. 8–10; W. Zawadzki, *Odbudowa kościoła św. Mikołaja w Elblągu ze zniszczeń po II wojnie światowej w świetle dokumentów archiwum parafialnego*, RE 19(2004), s. 101–102.

⁵ *Informator diecezji elbląskiej 2022*, Elbląg 2022, s. 98; por. Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Urząd Wojewódzki w Gdańsku (dalej: UW Gd), 2997, k. 83.

Problematyka rozwoju sieci placówek duszpasterskich w Elblągu po II wojnie światowej była przedmiotem zainteresowania Janusza Hochleitnera⁶, a także ks. Mieczysława Józefczyka⁷. Sporo miejsca temu zagadnieniu poświęcił również ks. Wojciech Zawadzki w wieloautorskiej monografii Elbląga⁸, ostatnio zaś w artykule, który ukazał się w 2022 r. w „Studiach Elbląskich”⁹. Wzmiankowane opracowania zostały jednak oparte praktycznie wyłącznie na archiwaliach zdeponowanych w archiwach kościelnych, przede wszystkim Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej i Archiwum Diecezji Elbląskiej. Pominęto udostępnioną do badań dokumentację administracji wyznaniowej województwa gdańskiego, w skład którego Elbląg wchodził do reformy administracyjnej z 1975 r. Żeby tę lukę wypełnić, należy poddać analizie materiały archiwalne zgromadzone w Oddziałowym Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku i Archiwum Państwowym w Gdańsku. Ramy czasowe artykułu obejmują okres prawnego istnienia w powojennym Elblągu wyłącznie dwóch parafii katolickich.

ZABÓR MIENIA KOŚCIELNEGO

Dnia 25 marca 1945 r. przybył do Elbląga ks. Hilary Pracz-Praczyński¹⁰. Początkowo zamieszkał koło kościoła św. Wojciecha przy ul. Wiejskiej 4/1, który przetrwał działania wojenne¹¹. Kapłan posiadał zaświadczenie Ministerstwa Administracji Publicznej wystawione 9 lipca tegoż roku, w myśl którego został mianowany *Szefem Misji na Ziemiach Odzyskanych*. Na tej podstawie ks. Pracz-Praczyński złożył w Tymczasowym Zarządzie Państwowym na Województwo Gdańskie Oddział Elbląg

⁶ J. Hochleitner, *Dzieje kościoła i parafii św. Wojciecha w Elblągu*, Elbląg 2009.

⁷ M. Józefczyk, *Elbląg i okolice 1937–1956. Chryścijaństwo w tyglu dwu totalitaryzmów*, Elbląg 1998; tenże, *Kościół św. Mikołaja w latach 1945–2000*, RE nr specjalny (2006), s. 347–357; tenże, *Polityka wyznaniowa w Elblągu w latach 1945–1956*, w: *Z przeszłości Elbląga*, red. A. Groth, Koszalin 1999, s. 147–155.

⁸ W. Zawadzki, *Życie religijne w Elblągu w latach 1945–1992*, w: *Historia Elbląga*, t. 5, (1945–1975), cz. 2, *Spółczeństwo, kultura, wyznania i rozwój przestrzenny*, red. A. Groth, Gdańsk 2005, s. 165–263.

⁹ Tenże, *Sytuacja katolików w powojennym Elblągu do wizyty prymasa Wyszyńskiego w 1958 r.*, „Studia Elbląskie” 23(2022), s. 123–132.

¹⁰ Ks. Bolesław Pracz-Praczyński w 1919 r. wstąpił do zakonu franciszkanów, a w 1928 r. przyjął święcenia kapłańskie. W 1945 r. został wysłany przez przełożonych zakonnych do Torunia w celu objęcia kościoła pofranciszkańskiego Najświętszej Marii Panny. Od lipca tegoż roku przebywał na terenie diecezji warmińskiej, gdzie zorganizował franciszkańskie placówki duszpasterskie w Gardei, Hławie, Kwidzynie, Elblągu, Morągu, Prabutach, Suszu. Administrował obydwoma elbląskimi parafiami, od kwietnia 1946 r. zaś tylko parafią św. Wojciecha. Aresztowany pod koniec 1950 r. został skazany na trzy lata więzienia za rzekome rozpowszechnianie wiadomości mogących zaszkodzić interesom Polski. Po uwolnieniu powrócił w 1953 r. do Elbląga, gdzie pełnił do grudnia 1956 r. obowiązki proboszcza parafii św. Wojciecha; zob. *Pracch-Praczyński Hilary Bolesław*, opr. A. Kopiczko, w: *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 3, red. J. Myszor, Warszawa 2006, s. 176; C.C. Baran, *Z działalności ojców franciszkanów w Kwidzynie w latach 1945–1970. Na jubileusz 25-lecia*, Warszawa 1970, s. 19–20.

¹¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (dalej: AIPN Gd), UW Gd, 299/31, k. 123.

wniosek i 23 sierpnia 1945 r. otrzymał zgodę *na objęcie w posiadanie dla celów sprawowania kultu religijnego kościoła św. Mikołaja*. Świątynia była jednak zniszczona. Do czasu jej odbudowy przejął więc poprotestancki kościół przy *ulicy Horst Wessel (Robotniczej 69)*¹². Wraz z obiektami sakralnymi ks. Praczu-Praczyńskiemu przekazano w *posiadanie i użytkowanie całość majątku, stanowiącego własność obu powyżej wymienionych kościołów*¹³. W październiku 1962 r. Wydział Finansowy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku zwrócił się o uchylenie szeregu powojennych decyzji urzędów likwidacyjnych o oddaniu majątku Kościołowi. Wymieniono wśród nich także postanowienie z 23 sierpnia 1945 r., dotyczące parafii św. Mikołaja. Reprezentujący Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie starszy radca Aleksander Merker wskazał w odpowiedzi możliwe rozwiązania sprawy: unieważnienie decyzji z 1945 r. lub uznanie, że wygasła ona wraz z opuszczeniem Elbląga przez ks. Praczu-Praczyńskiego¹⁴. W dniu 8 lipca 1963 r. kierownik Oddziału Budżetowego w Wydziale Finansowym PWRN w Gdańsku Edmund Durys poinformował w związku z tym parafię św. Mikołaja, że postanowienie elbląskiego oddziału Tymczasowego Zarządu Państwowego z 23 sierpnia 1945 r. o przekazaniu ks. Hilaremu Praczu-Praczyńskiemu *poniemieckich nieruchomości stanowiących mienie kościelne* przestało obowiązywać z dniem 20 lutego 1957 r., kiedy to duchowny wymeldował się z Elbląga do Łągiewnik koło Łodzi¹⁵.

W styczniu 1946 r. proboszczem parafii św. Mikołaja został ks. Ludwik Białek¹⁶. Kapłan ten rozpoczął odbudowę świątyni parafialnej¹⁷. Plebanię ulokował natomiast w budynku zlokalizowanym przy ul. Wałowej 18 i 18a, według ustaleń gdańskiej administracji wyznaniowej będącym we władaniu St. Nikolai Kirchengemeinde¹⁸. Zgodnie z zapisami okólnika nr 20 ministra gospodarki komunalnej z 23 kwietnia 1959 r. komórki gospodarki komunalnej i mieszkaniowej prezydiów rad narodowych miały niezwłocznie przejąć w zarząd wszystkie obiekty poza sakralnymi, użytkowane

¹² AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 120. Świątynia przy ul. Robotniczej była – zgodnie z zapisami księgi wieczystej – do zakończenia II wojny światowej we władaniu Bund Evangelisch-Kirchlicher Gemeinden in Deutschland, Körperschaft des öffentlichen Recht-Gemeinde Elbing; zob. AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 20.

¹³ AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 120.

¹⁴ AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 118–119.

¹⁵ AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 127.

¹⁶ Ks. Ludwik Białek przybył do diecezji warmińskiej z diecezji tarnowskiej w lipcu 1945 r. Pełnił funkcję kapelana garnizonu Olsztyn, a od 12 stycznia 1946 r. garnizonu Elbląg i proboszcza parafii św. Mikołaja w tym mieście. W lutym 1948 r. objął parafię w Olecku. Ks. Białek aktywnie uczestniczył w ruchu księży „postępowych”, przez szereg lat pełniąc funkcję przewodniczącego jednego z kół księży Zrzeszenia Katolików Caritas w Olsztynie; zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1945–1992*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2007, s. 22; H. Olszar, *Duchowieństwo „postępowe” w państwie totalitarnym na przykładzie Wojewódzkiego Koła Księży „Caritas” w Katowicach*, Katowice 2013, s. 301.

¹⁷ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1945–1992*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2007, s. 22.

¹⁸ Powołano się przy tym na zapisy w księgach wieczystych. Ks. Wojciech Zawadzki podaje, że w budynku przy ul. Wałowej 18–18a mieściła się do 1945 r. siedziba ewangelickiej superintendury; zob. AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 17,33; por. W. Zawadzki, *Życie religijne w Elblągu*, s. 171–172.

przez związki wyznaniowe na Ziemiach Odzyskanych, wraz z naliczaniem czynszu za ich użytkowanie¹⁹. Nowe prawo objęło także elbląską parafię św. Mikołaja. Została ona bowiem najpewniej zmuszona do zawarcia w dniu 1 stycznia 1961 r. z Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Elblągu umowy dzierżawy plebanii przy ul. Wałowej i uznania tym samym, że obiekt jest własnością państwa²⁰.

STARANIA O BUDOWĘ PLEBANII PRZY UL. WIGILIJNEJ

W trakcie przeglądu technicznego budynku plebanii przy ul. Wałowej, przeprowadzonego w sierpniu 1967 r., ustalono, że jest on w złym stanie technicznym. Na skutek wykonywania kolektora cieplnego w ul. Pocztowej nastąpiło bowiem osunięcie się zewnętrznych ścian i popękanie stropów²¹. Ewentualny remont kapitalny był jednak nieopłacalny, gdyż zgodnie z zatwierdzonym w tym czasie planem urbanistycznym obiekt miał zostać rozebrany. Ks. Gedymin Pilecki, który objął parafię św. Mikołaja w Elblągu w maju 1954 r.²², wystąpił w związku z tym 15 lipca 1967 r. do PMRN w Elblągu o wyrażenie zgody na odbudowę na potrzeby plebanii dwóch kamienic położonych przy ul. Mostowej 17 i 18²³. Dnia 26 lipca 1967 r. zwróciła się o to do Wydziału do Spraw Wyznań w Gdańsku także Kuria Biskupia Diecezji Warmińskiej²⁴.

Wojewódzkie czynniki polityczne, spowodowane przystąpieniem przez władze Elbląga do porządkowania i odbudowy Starego Miasta, pozytywnie zaopiniowały wnioski²⁵, 18 września 1967 r. natomiast UdSW je zatwierdził²⁶. Kuria warmińska została o tym poinformowana przez kierownika WdSW w Gdańsku Jana Szewczyka pismem z 25 września²⁷. Jeszcze 6 listopada 1967 r. sufragan warmiński bp Jan Obłąk zwrócił się do PWRN w Gdańsku o włączenie sprawy kamienic do planu budownictwa sakralnego na kolejny rok, diecezja warmińska przewidywała bowiem rozpoczęcie realizacji robót budowlanych już w 1968 r.²⁸ Wobec braku odpowiedzi wikariusz generalny diecezji warmińskiej ks. Wojciech Zink wysłał 6 lutego 1968 r. ponaglenie²⁹. Gdańska administracja wyznaniowa opóźniając podjęcie decyzji, chciała być może wymusić na rządcy diecezji warmińskiej zgodę na spotkanie z przewodniczącym PWRN w Gdańsku. W piśmie z 19 kwietnia 1968 r. ks. Zink oświadczył bowiem, że administrator apostołski diecezji warmińskiej przyjął zaproszenie *Pana Przewod-*

¹⁹ Okólnik nr 20 ministra gospodarki komunalnej S. Sroki do rad narodowych w sprawie ponie-mieckich majątków kościelnych na Ziemiach Zachodnich, opr. P. Raina, w: tegoż, *Kościół w PRL. Dokumenty*, t. 1, 1945–1959, s. 702–703.

²⁰ AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 121.

²¹ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 51

²² A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej*, s. 224.

²³ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 55.

²⁴ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 56.

²⁵ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 56.

²⁶ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 57.

²⁷ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 58.

²⁸ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 61.

²⁹ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 63.

*niczącego*³⁰. Do wizyty doszło cztery dni później. Rządca diecezji warmińskiej bp Józef Drzazga usłyszał wówczas zapewnienie przewodniczącego PWRN w Gdańsku Piotra Stolarka, że odbudowa kamienic *zostanie załatwiona pozytywnie*³¹. Potwierdziło to pismo Szewczyka skierowane do kurii warmińskiej 29 kwietnia 1968 r.³² Roboty budowlane rozpoczął kolejny proboszcz parafii ks. Mieczysław Józefczyk w połowie 1969 r.³³

POZYSKANIE ŚWIĄTYŃ NA POTRZEBY KULTU, ICH BUDOWA, ROZBUDOWA I WYPOSAŻENIE

Ks. Gedymin Pilecki starał się także pozyskać wyposażenie do odbudowywanego kościoła parafialnego św. Mikołaja. W trakcie wizyty w siedzibie Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku we wrześniu 1954 r. duchowny wystąpił o przekazanie do świątyni organów ze szkoły muzycznej w Kwidzynie. Swoją wniosek miał poprzeć wręczeniem kierownikowi Referatu do Spraw Wyznań PWRN w Gdańsku Zygmuntovi Burczykowi kwoty 5 tys. zł. Ostatecznie jednak do staromiejskiej elbląskiej świątyni trafił instrument z poewangelickiego kościoła w Nowem nad Wisłą. Leon Piotrowski, następca Burczyka na stanowisku szefa gdańskiej wyznaniówki, w lutym 1955 r. nie wniósł zastrzeżeń odnośnie do alokacji tychże organów, pomimo że ks. Pilecki był według gdańskiej administracji wyznaniowej *wrogo ustosunkowany do ustroju demokracji ludowej*³⁴. Dnia 21 listopada 1959 r. kościół św. Mikołaja został uznany przez pełniącego funkcję wojewódzkiego konserwatora zabytków w Gdańsku Henryka Raczyniewskiego za zabytek podlegający ochronie prawa. W parafowanym przez Raczyniewskiego orzeczeniu nie rozstrzygnięto jednak własności obiektu, wskazując parafię św. Mikołaja w Elblągu tylko jako użytkownika³⁵.

W dniu 23 sierpnia 1957 r. ks. Pilecki wystąpił do WdSW w Gdańsku o przekazanie parafii św. Mikołaja zdewastowanej kaplicy na cmentarzu przy ul. Agrykola, należącej przed wojną do ewangelickiej parafii św. Anny, z przeznaczeniem na *kostnicę*. Wniosek uzasadniał negatywnym wpływem braku takiego budynku na *higienę mieszkańców miasta Elbląga*³⁶. Przewodniczący PMRN w Elblągu Mieczysław Tomaszewski, opiniując 28 września tegoż roku wniosek, wskazywał, że *uruchomienie kaplicy wpłynie na skrócenie trasy konduktów pogrzebowych*³⁷. Zapewne ten argument przekonał wicedyrektora UdSW Jana Lecha, gdyż 12 grudnia parafował on zgodę na przekazanie wzmiankowanego budynku. Polecił równocześnie gdańskiej administracji wyznaniowej sporządzenie protokołu zdawczo-odbiorczego³⁸. Zarówno ks. Pilecki,

³⁰ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 65.

³¹ AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 66, 69.

³² AIPN Gd, UW Gd, 929/74, k. 71.

³³ Zob. M. Józefczyk, *Elbląskie drogi*, Elbląg 2006, s. 24.

³⁴ Według Piotrowskiego ks. Pilecki swego stosunku do Polski Ludowej jednak *nie przejawiał na zewnątrz*; AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 51.

³⁵ AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 89.

³⁶ AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 75.

³⁷ AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 78.

³⁸ AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 77.

jak też przewodniczący Tomaszewski zostali oficjalnie poinformowani o pozytywnej decyzji dopiero w piśmie kierownika WdSW w Gdańsku Leona Piotrowskiego z 25 stycznia 1958 r.³⁹ Oficjalne, tj. protokolarne przejęcie przez ks. Pileckiego budynku w zarząd i użytkowanie na cele kaplicy cmentarnej nastąpiło już 6 lutego⁴⁰.

Kaplica przy ul. Agrykola została przekazana Zgromadzeniu Księży Marianów Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, sprowadzonemu do Elbląga przez rządca diecezji warmińskiej bp. Tomasza Wilczyńskiego w 1968 r. Na tej bazie kolejny rządca diecezji warmińskiej bp Józef Drzazga w 1971 r. utworzył wikariat wieczysty, który administracja wyznaniowa traktowała jako nielegalną parafię. W 1972 r. władze wyraziły zgodę na remont istniejącego obiektu sakralnego⁴¹. Księża marianie nie podjęli jednak robót budowlanych, licząc na uzyskanie pozwolenia na powiększenie świątyni poprzez dobudowę budynku o wymianach 25 na 20 m. Diecezja warmińska włączyła w związku z tym inwestycję do planu budownictwa kościelnego na 1973 r.⁴² Równoległe tożsamy wniosek do gdańskiej administracji wyznaniowej złożył prowincjał zgromadzenia marian ks. Witold Nieciecki⁴³. Ks. Nieciecki ponowił swą prośbę także w dwóch kolejnych latach⁴⁴. Władze województwa gdańskiego zajmowały jednak niezmiennie negatywne stanowisko. Prezydent Elbląga Alfred Zienkiewicz argumentował w październiku 1974 r., że w związku z zamknięciem cmentarza przy ul. Agrykola zmniejszać się będzie liczba pochówków, a więc i wykorzystanie kaplicy jako kostnicy. Istniejące na terenie miasta obiekty sakralne, według Zienkiewicza, w pełni zaspokajały natomiast potrzeby religijne mieszkańców⁴⁵.

Księża elbląscy podejmowali także próby przejęcia innych, zrujnowanych w trakcie wojny świątyni poewangelickich. W 1969 r. kuria warmińska wystąpiła o przekazanie kościoła św. Ducha. WdSW w Gdańsku w styczniu 1970 r. przewidywał jednak pozostawienie budynku jako stałej ruiny lub zaadaptowanie go na kino. Kościół Świętego Ducha zaś miał pełnić po odbudowie funkcję głównej biblioteki miejskiej i archiwum⁴⁶.

Od 1966 r. diecezja warmińska corocznie zgłaszała do planów budownictwa sakralnego budowę w Elblągu nowego kościoła. Wikariusz generalny diecezji warmińskiej bp Julian Wojtkowski w grudniu 1972 r. argumentował, że świątynia jest niezbędna wobec wzrastającej liczby ludności miasta⁴⁷. Rok później bp Wojtkowski uszczegółowił lokalizację kościoła, wskazując rejon dworca głównego PKP⁴⁸. Sufragan

³⁹ AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 79–80.

⁴⁰ Zob. AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 83–84. Wtóropisy protokołu zdawczo-odbiorczego zostały następnie przekazane gdańskiej administracji wyznaniowej. Ta zaś przesłała 5 marca 1958 r. jeden egzemplarz Urzędowi do Spraw Wyznań w Warszawie; AIPN Gd, UW Gd, 299/31, k. 81–82.

⁴¹ APG, UW Gd, 2997, k. 78.

⁴² APG, UW Gd, 2997, k. 59.

⁴³ AIPN, Gd, 929/75, k. 14.

⁴⁴ AIPN, Gd, 929/75, k. 31; APG, UW Gd, 2997, k. 79.

⁴⁵ APG, UW Gd, 2997, k. 81. Parafia przy ul. Agrykola w Elblągu została erygowana w 1977 r. Świątynię zaś rozbudowano w latach 1977–1982; zob. *Informator diecezji elbląskiej 2022*, s. 107–108.

⁴⁶ APG, UW Gd, 2999, k. 2.

⁴⁷ AIPN, Gd, 929/75, k. 21.

⁴⁸ AIPN, Gd, 929/75, k. 26.

diecezji warmińskiej sygnalizował także PWRN w Gdańsku konieczność rozbudowy kościoła Matki Boskiej Królowej Polski przy ul. Robotniczej. Poprotestancka świątynia przeznaczona była bowiem do obsługi kilkusetosobowej wspólnoty, co było niewystarczające dla ponad 10 tys. wiernych, którzy w pobliżu niej wówczas mieszkali⁴⁹. Miejski zespół do spraw kleru w Elblągu zajmował w tych sprawach niezmiennie negatywne stanowisko. W opinii elbląskich decydentów liczba wierzących w mieście była – wobec postępującej laicyzacji dzieci i młodzieży – *proporcjonalna do istniejących czterech kościołów i pięciu kaplic*⁵⁰.

Zgodnie z ustaleniami gdańskiej administracji wyznaniowej w maju 1970 r. przy kościele św. Jerzego istniała nielegalna parafia⁵¹. Wojewódzki zespół do spraw kleru negatywnie zatem zaopiniował wniosek diecezji warmińskiej skierowany 11 stycznia 1971 r. do PWRN w Gdańsku o zgodę na erygowanie przy tejże świątyni parafii. Jednocześnie pozytywnie odniesiono się do prośby o utworzenie parafii przy świątyni Matki Bożej Królowej Polski przy ul. Robotniczej. Zadecydowano jednak, by kurię warmińską powiadomić o niewyrażeniu na to zgody, a ewentualną zmianę stanowiska władz pozostawić jako kartę przetargową w rozmowach z diecezją warmińską⁵².

ZAKOŃCZENIE

Istotnym elementem polityki wyznaniowej Polski Ludowej, realizowanej przez administrację województwa gdańskiego, było ograniczanie rozwoju Kościoła w Elblągu. W początku lat sześćdziesiątych państwo przejęło na własność nieruchomości przekazane elbląskim duszpasterzom jeszcze w 1945 r., naliczając zapewne czynsze za użytkowanie obiektów niesakralnych. Blokowano również rozbudowę istniejących świątyń, a także budowę nowych, chociaż rządcy diecezji warmińskiej wielokrotnie wskazywali władzom konieczność rozbudowy sieci duszpasterskiej. Od końca lat pięćdziesiątych władze partyjno-państwowe przychyliły się do wniosków Kościoła wyłącznie wtedy, gdy służyło to interesom państwa – na przykład usprawnieniu pochówku zmarłych czy odbudowie Starego Miasta. Pomimo rozwoju Elbląga nie wyrażano natomiast zgody na erygowanie nowych parafii. Trzecią parafię katolicką w Elblągu utworzono dopiero w 1974 r.

⁴⁹ AIPN, Gd, 929/75, k. 21.

⁵⁰ AIPN, Gd, 929/75, k. 7.

⁵¹ Kierownik WdSW w Gdańsku Jan Szewczyk wnioskował o tym na podstawie prowadzenia przez placówkę duszpasterską ksiąg parafialnych i finansowych oraz wydzielenia terenu, na którym wierni zostali poddani opiece duszpasterskiej przez rezydującego przy niej duchownego; zob. APG, UW Gd, 2997, k. 19.

⁵² APG, UW Gd, 2997, k. 45. Parafię św. Jerzego erygowano 11 lipca 1974 r., Matki Bożej Królowej Polski zaś – 1 września 1975 r.; zob. *Informator diecezji elbląskiej 2022*, s. 95, 98.

**MOŻLIWOŚCI ROZWOJU KATOLICKIEJ INFRASTRUKTURY KOŚCIELNEJ
W ELBLĄGU W LATACH 1945–1974
W ŚWIETLE DOKUMENTACJI ADMINISTRACJI WYZNANIOWEJ**

STRESZCZENIE

Nieruchomości w Elblągu, które Hilary Pracz-Praczyński w 1945 r. przejął na potrzeby duszpasterstwa, zostały w 1962 r. zawłaszczone przez państwo. Administracja wyznaniowa nie wyraziła zgody na rozbudowę na terenie tego miasta istniejących świątyń, a także na budowę nowych. Władze przychyliły się do wniosków tylko wtedy, gdy służyło to interesom państwa. Diecezji warmińskiej nie pozwalano także na utworzenie w Elblągu nowych parafii. Trzecią parafię katolicką w Elblągu erygowano dopiero w 1974 roku.

**OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF CATHOLIC CHURCH INFRA-
STRUCTURE IN ELBLĄG IN 1945–1974 IN THE LIGHT OF DOCUMENTATION
FROM THE DENOMINATIONAL ADMINISTRATION**

SUMMARY

The properties in Elbląg, which Hilary Pracz-Praczynski had taken over for pastoral use in 1945, were appropriated by the state in 1962. The denominational administration did not give permission for the expansion of existing churches or the construction of new ones in the city. The authorities granted requests only when it served the interests of the state. The Diocese of Warmia was also not allowed to establish new parishes in Elbląg. The third Catholic parish in Elbląg was not erected until 1974.

**CHANCEN FÜR DIE ENTWICKLUNG DER KATHOLISCHEN KIRCHLICHEN
INFRASTRUKTUR IN ELBLĄG IN DEN JAHREN 1945–1974 IM LICHT DER
DOKUMENTATION DER KONFESSIONELLEN VERWALTUNG**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Liegenschaften in Elbląg, die Hilary Pracz-Praczynski 1945 zur pastoralen Nutzung übernommen hatte, wurden 1962 vom Staat enteignet. Die konfessionelle Verwaltung erteilte keine Genehmigung für die Erweiterung bestehender Kirchen oder den Bau neuer Kirchen in der Stadt. Die Behörden gaben den Anträgen nur statt, wenn dies den Interessen des Staates diene. Auch die Diözese Ermland durfte in Elbląg keine neuen Pfarreien errichten. Die dritte katholische Pfarrei in Elbląg wurde erst 1974 errichtet.

BIBLIOGRAFIA:**Archiwalia:**

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku
[Urząd Wojewódzki w Gdańsku], 299/31, 929/74, 929/75.
Archiwum Państwowe w Gdańsku
Urząd Wojewódzki w Gdańsku, 2997, 2999.

Źródła drukowane:

Informator diecezji elbląskiej 2022, Elbląg 2022.
Okólnik nr 20 ministra gospodarki komunalnej S. Sroki do rad narodowych w sprawie poniemieckich majątków kościelnych na Ziemiach Zachodnich, opr. P. Raina, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Dokumenty*, t. 1, 1945–1959, s. 702–703.
Pracj-Praczyński Hilary Bolesław, opr. A. Kopiczko, w: *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 3, red. J. Myszor, Warszawa 2006, s. 176.
Spis kościołów i duchowieństwa diecezji warmińskiej 1951, Olsztyn 1951.

Relacje i wspomnienia:

Józefczyk M., *Elbląskie drogi*, Elbląg 2006.

Opracowania:

Andrzejewski M., *Stosunki religijne*, w: *Historia Elbląga*, t. 4, (1918–1945), red. M. Andrzejewski, Gdańsk 2002, s. 114–128.
Baran C.C., *Z działalności ojców franciszkanów w Kwidzynie w latach 1945–1970. Na jubileusz 25-lecia*, Warszawa 1970.
Golon M., *Historia Elbląga*, t. 5, (1945–1975), cz. 1, *Historia polityczna i gospodarka Elbląga*, Gdańsk 2006.
Hochleitner J., *Dzieje kościoła i parafii św. Wojciecha w Elblągu*, Elbląg 2009.
Józefczyk M., *Elbląg i okolice 1937–1956. Chryścijaństwo w tyglu dwu totalitaryzmów*, Elbląg 1998.
Józefczyk M., *Kościół św. Mikołaja w latach 1945–2000*, „Rocznik Elbląski” nr specjalny (2006), s. 347–357.
Józefczyk M., *Polityka wyznaniowa w Elblągu w latach 1945–1956*, w: *Z przeszłości Elbląga*, red. A. Groth, Koszalin 1999, s. 147–155.
Józefczyk M., *Życie religijne*, w: *Historia Elbląga*, t. 4, (1918–1945), red. M. Andrzejewski, Gdańsk 2002, s. 160–179.
Kopiczko A., *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1945–1992*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2007.
Kukier R., *Stosunki ludnościowe w Elblągu w latach 1945–1950*, „Rocznik Elbląski” 2(1963), s. 237–262.
Szarnowski A., *Tydzień Miłosierdzia na terenie diecezji warmińskiej od dnia 22.IV do 28.IV.46*, „Wiadomości Urzędowe Warmińskiej Diecezji” 3(1946), s. 19–21.
Zawadzki W., *Odbudowa kościoła św. Mikołaja w Elblągu ze zniszczeń po II wojnie światowej w świetle dokumentów archiwum parafialnego*, „Rocznik Elbląski” 19(2004), s. 101–133.
Zawadzki W., *Sytuacja katolików w powojennym Elblągu do wizyty prymasa Wyszyńskiego w 1958 r.*, „Studia Elbląskie” 23(2022), s. 123–132.
Zawadzki W., *Życie religijne w Elblągu w latach 1945–1992*, w: *Historia Elbląga*, t. 5, (1945–1975), cz. 2, *Spółczeństwo, kultura, wyznania i rozwój przestrzenny*, red. A. Groth, Gdańsk 2005, s. 165–263.